

Чорвачиликда селекция ютуқларининг ҳолати
И.Я.Эшматов—қ.х.ф.н., К.И.Х. “Қўйчилик ва эчкичилик” бўлими мудир,
Чорвачилик ва паррандачилик илмий—тадқиқот институти

Аннотация. Мақолада чорвачилик ва паррандачилик тармоқлари селекциясида мавжуд зотлардан самарали фойдаланишда ҳар бир зотнинг келиб чиқишида ота-она аجدодлари, шунингдек хўжалик учун фойдали селекция белгиларига қараб танлаш ва саралаш, асраш ва озиқлантириш, маҳсулдорлиги юқори маҳсулдор ҳайвонлар билан она ҳайвонлар ва паррандалар маҳсулдорлигини кўпайтириш ва наслини яхшилаш ва селекция ютуқларини яратиш чораларини кўриш каби масалалар ёритилади.

Калим сўзлар: маҳсулдорлик, ўсиш, ривожланиш, насл ўзаги, жинс, физиологик, така, танлаш, саралаш, асраш ва озиқлантириш, завод тупи.

Abstract. In the article, in the effective use of existing breeds in the selection of livestock and poultry sectors, selection and selection based on the parent ancestors of each breed, as well as selection traits useful for the farm, preservation and feeding, increasing the productivity of mother animals and poultry with highly productive animals and offspring Issues such as taking measures to improve and create breeding gains are covered.

Key words: productivity, growth, development, germline, sex, physiological, breeding, selection, selection, care and nutrition, plant type.

Кириш. Чорвачилик ва паррандачилик тармоқлари селекциясида ҳайвонлар генофондини сақлаш ва уларнинг авлодларини асраш, жадал кўпайтириш, соф зотли урчитиш усулларини қўллаш билан бирга, зот ичидаги линияларда танлаш ва саралаш усулларини қўллаш ва насли авлодлар наслини баҳолаш долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш даврида чорвачилик ва паррандачилик тармоқларини янада ривожлантириш ҳамда мавжуд урчитилаётган ҳайвонларни ва жаҳон генофондидаги машҳур ҳайвонлардан селекция-наслчилик ишларида мақсадли ва самарали фойдаланиш ўта муҳим муаммолардан бири ҳисобланади.

Аҳолининг чорвачилик маҳсулотларига бўлган талаблари кундан-кунга ортиб бориши муносабати билан уларни мунтазам чорвачилик маҳсулотлари мўл-кўлчилигини, шунингдек тармоқларни жадал ривожлантиришда турли усулларни илмий асосда қўллаш ҳамда мавжуд урчитилаётган зотлардан селекция ишларида самарали фойдаланиш, бозор иқтисодиёти муносабатлари даврида рақоботбардошликни таъминлаш бугунги кунда муҳим аҳамият касб этади.

Тадқиқотнинг мақсади. Ўзбекистон Республикасида маданийлаш-тирилган зотли ҳайвон ва паррандаларни хорижий давлатлардан импорт қилиш ва селекция-наслчилик ишларида урчитиш ва чатиштиришда самарали фойдаланиш, насли ҳайвонлар маҳсулдорлигини яхшилаш ва зоти яхшилаган ҳайвонларни кўпайтириш, чорвачиликда селекция ютуқларини баҳолаш.

Тадқиқот услублари. Тадқиқотлар Тошкент вилояти Қибрай тумани “Зафаробод” маҳалласи Чорвачилик ва паррандачилик илмий тадқиқот институтининг “Қўйчилик ва эчкичилик” бўлимида олиб борилди. Чорвачилик тарихида узоқ йиллар давомида ҳамда ҳозирги кунда тадқиқодларда эришилган ютуқлар ҳамда яратилган селекция ютуқларини чуқур таҳлил қилиш асосида ўрганилди. Маданийлаштирилган зотли ҳайвон ва паррандаларда танлаш ва саралаш меъзонларига мувофиқ урчитиш, чатиштириш ишлари қўлга қўйилади. Зоотехния фанида урчитиш ёки чатиштиришнинг маҳсулдорлик йўналиши бўйича танлаш ва саралаш ишларини мақсадли олиб бориш усуллари қўлланиладив ва селекция ютуғини баҳолаш ишлари амалга оширилади.

Тадқиқот натижалари. Чорвачилик ва паррандачилик тармоқларини янада ривожланишида, хусусан сут ва гўшт йўналишидаги қорамолчилик, қўйчилик, эчкичилик ва паррандачилик тармоқларининг селекциясини юритишда олиб борилаётган илмий - тадқиқотлар биотехнология қонуниятлари билан узвий боғлиқ.

Селекция ишларида танлаш ва саралаш ишларининг асоси соф зотли урчитиш ва чатиштириш ҳисобланади. Селекция ишларида урчитиш ва чатиштиришни мақсадли юритиш ва мавжуд урчитилаётган зотларни маҳсулдорлик йўналишларига қараб наслини такомиллаштиришда урчитиш ҳамда чатиштириш усулларида самарали фойдаланиш, улардан маҳсулдор соф зотли ва дурагай авлодларини олиш ҳамда уларни асраш ва озиклантириш усуллари ишлаб чиқиш чорвадорлар олдида турган муҳим долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Чорвачилик ва паррандачилик тармоқларида селекция ва наслчилик ишларини олиб бориш, узоқ муддат давом этадиган сермашақатли жараён ҳисобланади. Шундай бўлсада, Ўзбекистон Республикасининг “Наслчилик тўғрисида” ги ва “Селекция ютуқлари тўғрисида” ги қонунлари асосида ишлаб чиқилган қонуности меъёрий ҳужжатлари талабларига мувофиқ амалга ошириш барчамизнинг бурчимиз ҳисобланади.

Бугунги кунда чорвачилик тармоқларида яратилаётган селекция ютуқларини Ўзбекистон Адлия вазирлиги ҳузуридаги “Интеллектуал мулк агентлиги” мувофиқлаштиради. Қишлоқ хўжалиги вазирлигининг ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш қўмитаси селекция ютуқларини янгилигини аниқлаш бўйича ихтисослаштирилган ташкилот ҳисобланади.

Чорвачилик ва паррандачилик тармоқларидаги қорамол, от, туя, қўй, эчки, товуқ, гоз, курка, ўрдак, цесарка, бедана, балиқ каби ҳайвон турлари бўйича Ветеринария ва чорвачиликни ривожлантириш қўмитаси белгилаган тартибларга мувофиқ яратилган селекция ютуқларини давлат экспертизасидан ўтказди ва селекция ютуғига мос ёки нолойқлиги бўйича хулоса беради.

Муаллифлар чорвачилик ва паррандачиликда яратилаётган селекция ютуқларининг расмий ҳужжатларини интеллектуал мулк агентлигига тақдим этади.

Чорвачилик тарихига назар ташлайдиган бўлсак, йиқичилик тармоғида халқ селекцияси усули билан яратилган ягона “Қорабайир” зоти, қорамолчиликда сут йўналишида ягона сут йўналишидаги “Бушуев” зоти (1964 йилда А.А.Атбашян, А.Мустафаев) томонидан яратилган.

Қўйчиликда тармоғида 1954 -1955 йилларда, қ.х.ф.д., Кияткин П.Ф. ва қ.х.ф.н., Ю.Р.Қурбонов ва бошқа илмий ходимлари томонидан **гўшт ва жун йўналишидаги қўйларнинг “Паркент” ва “Охангарон”** типлари яратилган. Шунингдек, 1963 йилда Ўзбекистон гўшtdор-жундор қўйларининг 7 та қариндош бўлмаган тизимлари яратилган. Охангарон туманининг “Ангрен” хўжалигида **“Узун”, “Элита”, “Кумуш” тизимлари** (б.ф.н., И.А.Тапильский, М.Х.Хайдаров, М.Давлятов, М.М.Ўсаровлар) яратилган.

Узун жунли ва гўшtdор тизимли қўйларда (П.Ф.Кияткин, Ю.Р.Қурбанов, А.А.Юлдашев, С.С.Хаджибеков, Х.Хаитматов), **“Ялтироқ”** ва **“Айиқ”** тизимлари (муаллифлар Я.П.Сон, В.Г.Дё, О.П.Мурзиналар томонидан) яратилган.

Гўшт-ёғ йўналишидаги думбали қўйларда, Сурхондарё вилояти Сариосиё туманининг Охунбабаев номли хўжалигида қўйларнинг юқори маҳсулдор **“Кенг Гузор”** ва **“Хуш баҳор”** тизимлари яратилган (муаллифлари Р.С.Негаметулин, А.А.Сизовлар).

Эчкичилик тармоғида жундор ва тивит эчкичилигида, 1963 йилда. **“Ўзбекистон жундор эчкилари”** қ.х.ф.д. П.Ф.Кияткин, Н.С.Перепелицина, Ф.Х.Мамадалиев, Юсуповлар) ҳамда 1988 йилда, эчкичиликда жундор эчкиларнинг зот ичидаги **“Узун ва зич жунли”** ҳамда **“Узун ва зич тивитли”** тизимларини қ.х.ф.д. Ф.Х.Мамадалиев, қ.х.ф.н. Б.А.Сванкулов, Ф.Қамбаров, Х.Раджабов томонидан яратилган.

Паррандачилик тармоғида халқ селекцияси усули билан тухум маҳсулдорлиги паст даражадаги “**Маҳаллий урушқоқ товуқлар**” яратилган бўлса, куркачилик тармоғида 1980 йилларда қ.х.ф.д. З.М.Ашуров томонидан “**Ўзбекистон бронза кукркалари**” яратилган. Паррандаларнинг тухум маҳсулдорлигини орттириш мақсадида 1970-1999 йилларда селекция ва наслчилик ишларини яхшиланиши ҳисобига қ.х.ф.д. С.Г.Азимов, 1999 йилда “**Ўзбекистон товуқларининг**” **Ўз-1; Ўз-2 ва Ўз-12**” товуқ **кроссларини** яратган.

Маҳаллий думбали гўшт-ёғ йўналишидаги қўйларнинг маҳсулдорлигини орттириш бўйича 2016 йилда Фарғона водийсида “жайдари” қўйларни Туркман “Саражи” зотли қўчқорлари ҳамда Тожикистоннинг “Ҳисор” зотли қўчқорлари билан мураккаб чатиштириш натижасида “Фарғона-Риштон –Шох оқ ер хисориси” қўйлари А.Темиров томонидан яратилган.

Қорақўлчилик тармоғи кенг ривожланган рангбаранг тери берувчи қўйларнинг мустақиллик йилларида 1991-2015 йилларда тармоқда 11 дан зиёд зот ичидаги завод типлари яратилган. Қорақўлчилик тармоғида яратилган селекция ютуқлари бўйича маълумотларни ва муаллифларни келгуси мақолаларда давом эттирамиз.

Ҳозирги пайтда чорвачилик ва паррандачилик тармоқларида яратилган селекция ютуқларидан самарали фойдаланиб келаётганлигимиз биз чорвадорларнинг фахри ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Наслчилик тўғрисида”ги ҳамда “Селекция ютуқлари тўғрисида” ги қонунларининг талабларини бажариш ишлари чорвачилик ва паррандачилик тармоқларида ҳамон давом эттирилмоқда. Эчкичилик тармоғида Европа ва Тожикистон давлатларидан импорт қилинган сут йўналишидаги ҳамда жун йўналишидаги эчкиларнинг маҳсулдор линиялари ва оилалари бўйича амалий ишлар олиб борилмоқда.

Чорвачилик тармоғида селекция-наслчилик ишларида сутдор ва жундор эчкиларнинг янги маҳсулдорлик кўрсаткичлари юқори ҳисобланган селекция ютуқларини яратиш бўйича тадқиқотлар давом этмоқда.

Хулосалар. 1. Ўзбекистон чорвачилиги ва паррандачилигини илмий асосда ривожлантириш мақсадига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг “Наслчилик тўғрисида” ги ҳамда “Селекция ютуқлари тўғрисида” ги қонунларининг бажарилишини таъминлаш муҳим.

2. Ҳозирги бозор иқтисодиётига ўтиш даврида чорвачилик ва паррандачилик тармоқлари билан шуғулланувчи фермер хўжаликларида наслчилик тўғрисидаги қонун ва қонуности ҳужжатларини тўғри аниқ юритиш орқали чорвачилик ва паррандачиликни янада ривожланишига ҳисса қўшган бўламиз.

3. Урчитилаётган ҳайвонларни ва жаҳон генофондидаги машҳур ҳайвонлардан селекция-наслчилик ишларида мақсадли ва самарали фойдаланиш ўта муҳимлигини ҳисобга олиш ва хусусий фермер хўжаликларининг ҳайвонлари ва паррандаларида селекция ишларини йўлга қўйиш муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Каракулов А. Б. и др. – О создании высокопродуктивной Таджикской породы шерстных коз. В кн. Совершенствование племенных и продуктивных качеств разводимых пород животных, птиц и пчел Таджикистана. Душанбе 2004, С.3.
2. Кияткин П. Ф. – Пути и методы выведения новой породы шерстных коз. Т. 1968, С.259.
3. Косимов М. А. – Козоводство. Душанбе 2005, С.69.
4. И.А.Тапильский “Мясо-шерстные овцы Узбекистана” (Ахансарансий тип).Ташкент., Гоголя,7

5. Чикалев А.У. Нормированное кормление коз. Ж. Кормление сельскохозяйственных животных. М. 2006, № 9, С. 45-48.
6. Эшматов И. – Эчкиларнинг сермахсул гуруҳини яратиш Т. Ж. “Зооветеринария” № 3. 2017, 33-34 б.
7. Эшматов И.Я. Генетические ресурсы курдючных пород овец Узбекистана. Материалы международной научно-практической конференции «Состояние и перспективы совершенствования генетических и продуктивных особенностей овец курдючных овец» 2021 г. 29 июня. С.1211—126. Душанбе-2021
8. Эшматов И.Я. и др. “Fundamentals of Creating New Drives and Lines from The Gene Fund of Angor Goats”. Has been published in Vol.: Issue: 5, May 2021 Edition. The Paper will be available in IJARBAS. Com. International journal of academic research in business Arts & Science, ISSN: 2664-7354
9. Эшматов И.Я. Наринов У. Воспроизводительная способность коз зааненской породы молочного направления. Ж. «Наука и аграрное производство Казахстана». Республика Казахстан. 2020 йил, сентябрь-декабрь, №4, 31 бет.
10. Эшматов И.Я. Маҳаллий эчкилар сут маҳсулдорлигини ошириш усуллари. Чорвачилик ва паррандачилик илмий-тадқиқот институти. Тошкент, 2021 й.
11. Эшматов И.Я. Сутдор эчкичиликда тизим ва оилалар яратиш бўйича услубий қўлланма. Тошкент кимё технология институти., 2021 й. Тошкент ш., Навоий кўчаси, 32-уй.
12. Юсупов С. и др. – Козоводство: состояние и перспективы развития Т. Ж. “Зооветеринария” № 8. 2016, С. 30-32.

УЎК: 636.084.11/12

ЖУНДОР ЭЧКИЛАРДА ЯҚИН ҚАРИНДОШ УРЧИТИШНИНГ ИЖОБИЙ ВА САЛБИЙ ТОМОНЛАРИ

И.Я.Эшматов–қ.х.ф.н. “Қўйчилик ва эчкичилик” бўлими мудири,

А.А.Аскарров–таянч докторант

Чорвачилик ва паррандачилик илмий-тадқиқот институти

Аннотация. Мақолада соф зотли ангор эчкиларни урчитиш ва уларнинг авлодларидан самарали фойдаланишда, ҳар бир улоқ билан индивидуал шугулланиш, уларнинг ота-она авлод аждодлари, ҳамда хўжалик учун фойдали селекция белгиларига қараб танлаш ва саралаш ишларини юритиш масалалари ёритилади.

Калим сўзлар: маҳсулдорлик, ўсиш, ривожланиш, бонитировка, насл ўзаги, жинс, така, танлаш, саралаш, озиклантириш, завод кондицияси.

Summary. The article provides data on an individual approach to wool goats when used in production work, as well as selection and selection taking into account parental data and economic selection characteristics, feeding, insemination of wool goats with wool goats and the use of measures for timely natural insemination of infertile goats.

Key words: productivity, growth, development, grading, origin, sex, goat, selection, selection, feeding, factory condition.

Кириш. Ангор зотли жундор эчкилар селекциясида генофондини сақлаб қолиш ҳамда улар авлодларини асраш ва ўстириш усуллари қўллаш, сурувдаги мажуд линияларни аниқлаш, танлаш ва саралаш, соф зотли урчитишда наслдор таканинг маҳсулдорлик белгиларини баҳолаш билан бирга, жундор эчкилар сифатини яхшилаб жун маҳсулоти етиштиришни кўпайтириш долзарб вазифалардан ҳисобланади.